

Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τόμ. 9 (1979)

Δελτίον ΧΑΕ 9 (1977-1979), Περίοδος Δ'. Στη μνήμη της Μαρίας Γεωργίου Σωτηρίου (1888-1979)

Κιβωτίδιο από ελεφαντοκόκαλο της Μονής
Οπλού (πίν. 113-114)

Μαρίνος ΚΑΛΛΙΓΑΣ

doi: [10.12681/dchae.881](https://doi.org/10.12681/dchae.881)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΚΑΛΛΙΓΑΣ Μ. (1979). Κιβωτίδιο από ελεφαντοκόκαλο της Μονής Οπλού (πίν. 113-114). *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 9, 303-307. <https://doi.org/10.12681/dchae.881>

ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΧΡΗΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Κιβωτίδιο από ελεφαντοκόκαλο της Μονής Οπλού
(πίν. 113-114)

Μαρίνος ΚΑΛΛΙΓΑΣ

Δελτίον ΧΑΕ 9 (1977-1979), Περίοδος Δ'. Στη μνήμη της
Μαρίας Γεωργίου Σωτηρίου (1888-1979) • Σελ. 303-307

ΑΘΗΝΑ 1979

ΚΙΒΩΤΙΔΙΟ ΑΠΟ ΕΛΕΦΑΝΤΟΚΟΚΑΛΟ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΟΜΠΛΟΥ

(ΠΙΝ. 113 - 114)

Σε μιὰ κρυμμένη πτυχή τοῦ Παναχαϊκοῦ, σὲ ὑψόμετρο 750 μέτρων βρίσκεται ἡ μονὴ Ὁμπλοῦ¹, χτισμένη ἀνάμεσα σὲ πελώρια, σίγουρα αἰωνόβια, δέντρα. Ἡ μονὴ φαίνεται κτίσμα τοῦ 14ου αἰώνα, μόλις ὅμως τὸ 1581 ὑπάρχει ἡ πρώτη πληροφορία γι' αὐτήν.

Ἀλλὰ δὲν πρόκειται ν' ἀσχοληθοῦμε περισσότερο μὲ τὴ μονή. Ἐνδιαφέρει ἕνα κιβωτίδιο, ποῦ ἦταν τοποθετημένο σ' ἕνα ὄχι πολὺ ἀσφαλὲς ντουλαπάκι τῆς μονῆς, καὶ εἶναι τὸ μοναδικὸ ποῦ βρίσκεται στὴν Ἑλλάδα. Πρόκειται γιὰ ἕνα κιβωτίδιο ξύλινο, ἐπικαλυμμένο μὲ πλάκες ἀπὸ ἐλεφαντοκόκαλο σκαλισμένο μὲ μιὰ διακόσμηση σὲ χαμηλὸ ἀνάγλυφο (Πίν. 113 - 114).

Τὴν προέλευσή του περιγράφει ὁ Θωμόπουλος², ποῦ γράφει: «Τὸ ἐλεφάντινον κυτίον ἀνήκον τῇ Μονῇ Μπαμπιώτου ἐπωλήθη ταύτη τὴν 15 Μαΐου 1794 ἀντὶ γροσίων 150 ὑπὸ Ἀνδρέου Μαραβέγια κατὰ τὸ σωζόμενον πωλητήριον ἔγγραφον ἔχον ἐν ἀρχῇ οὕτω: “Ἐν Θεοῦ ὀνόματι, Ἀμήν. Ἐπροσεφέρθησαν σωματικῶς εἰς ταύτην τὴν Καντζελαρίαν τοῦ Βενέτικου Κονσουλᾶτου εἰς τὴν Πάτραν, ἀπὸ τὸ ἕνα μέρος ὁ Παναγιώτατος ἐν Ἱερομονάχους Ἀνανίας καθηγούμενος τῆς σεβασμιωτάτης Μονῆς τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου, ἐπονομαζομένης Μπαμπιώτισας, κειμένης εἰς τὰ περὶχωρα ταύτης τῆς πολιτείας καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο ὁ κυρ Ἀνδρέας Κοκόλης Μαραβέγιας Π. Ἀνδρέα ἀπὸ Κεφαλληνίαν, ἐκ χωρίου Κοκολάτα, περιοχῆς Ἐρισοῦ, Νικόλαος Κοντογούρης Καντζηλιέρης ἐπικ. Angelo Co. Rosalem per la Ser. Republica di Venezia. Console Generale in Arta, Lepanto, Patraso”». Ἡ Μονὴ Μπαμπιώτου ἦταν παράρτημα τῆς Μονῆς Ὁμπλοῦ στὶς ἀρχὲς τοῦ 18ου αἰώνα³.

Οἱ πληροφορίες αὐτὲς εἶναι πολὺ χρήσιμες γιὰ τὴν βεβαιώσασιν τῆς γνη-

1. Ὁ Στέφανος Ν. Θωμόπουλος ἔχει γράψει μιὰ πραγματεία: Ἱερὰ μονὴ Ὁμπλοῦ, ἐν Πάτραις 1903. Προτείνει διάφορες ἐρμηνεῖες γιὰ τὸ ὄνομα τῆς μονῆς ποῦ πραγματικὰ παραξενεύει. Ὁ Λίνος Πολίτης δημοσίευσε στὸν Ἀ' τόμο τῶν Πελοποννησιακῶν (1956), ἕνα ἄρθρο μὲ τίτλο: Ἡ Μονὴ Ὁμπλοῦ κοντὰ στὴν Πάτρα, ὅπου ἀρνεῖται κάθε συζήτηση πάνω στὸ θέμα, ποῦ δὲν βασίζεται σὲ ἐπιστημονικὲς πληροφορίες. Ὁ Πολίτης διορθώνει ἐπίσης καὶ μιὰ οὐσιαστικὴ χρονολογία ποῦ ὁ Θωμόπουλος διάβασε λαθασμένα, δηλαδὴ διάβασε 1189 ἀντὶ τοῦ πραγματικοῦ 1789.

2. Στ. Θωμοπούλου, ἔ.ἀ. ὑποσημ. στή σ. 29.

3. Ἐ.ἀ. 37, ὑποσημ. 1.

σιότητα του κιβωτιδίου με εξωτερικά στοιχεία απόλυτα ασφαλή, πέρα από τα έσωτερικά, που θα βοηθήσουν και στη χρονολόγησή του.

Οί διαστάσεις και ή μορφή του: Μήκος 239 χιλ., πλάτος 127 χιλ. και ύψος 93 χιλ. "Όπως πολλά από τα κιβωτίδια του είδους αυτού, κλείνει μ' ένα συρταρωτό καπάκι, που τραβιέται προς τ' άριστερά (Πίν. 113α και 114β). Ο ξύλινος σκελετός συγκρατιέται με σφηνόμορφες έγκοπές (μόρσα), όπως σε πολλά παρόμοια κιβώτια.

Οί σιδερένιοι χαλκάδες για τὸ χερούλι είναι μεταγενέστεροι αλλά είναι βέβαιο ότι θα ύπηρχαν ανάλογοι και αρχικά. Τα κιβώτια αυτά είχαν συνήθως κλειδαριά. Τῆς μιᾶς μικρῆς πλευρᾶς (τῆς δεξιᾶς) λείπει ή επένδυση από έλεφαντοκόκαλο.

Ἡ χρήση του: Δέν είναι λειψανοθήκη. "Αν άργότερα χρησιμοποιήθηκε για τέτοιο σκοπό αυτό είναι άδιάφορο. Ἡ αρχική χρήση ἦταν για κοσμήματα ή και νομίσματα που χάριζαν στη νύφη.

Τά νυφικά αυτά κιβωτίδια συνεχίζουν μιάν αρχαία ελληνική παράδοση, όπως τῆ γνωρίζομε από τὴν άγγειογραφία και τῆς επιτύμβιες στῆλες τῆς κλασικῆς εποχῆς. "Από ένα τέτοιο κιβωτίδιο βγάζει ὁ Πολυνείκης τὸ περιδέραιο με τὸ ὁποῖο αποπλάνησε τὴν Ἐριφύλη, σύζυγο του Ἄμφιαράου, όπως φαίνεται σε μία πελίκη στο Lecce⁴ (Ἰταλία). "Όμοιο κιβωτίδιο φαίνεται επίσης σε μιάν ἄλλη πελίκη στο Λένινγκραντ, ὅπου παριστάνεται τὸ λουτρό τῆς νύφης⁵. Στο επιτύμβιο τῆς Ἄμεινόκλειας, ή θεραπεινῆς κρατεῖ ένα ανάλογο κιβωτίδιο για νά προσφέρει κοσμήματα που φύλαγε από νύφη ή κυρία της για νά στολιστεῖ για τελευταία φορά. "Ότι αυτός ἦταν ὁ προορισμός του κιβωτιδίου αυτού φαίνεται και από τὴν παράσταση τῆς κύριας πλευρᾶς με τὸς έρωτιδεῖς (;) (Πίν. 113α).

ΟΙ ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ, Η ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗ, Η ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ

Ἡ ἐργασία δέν είναι τόσο προσεγμένη όπως στα παλαιότερα κιβωτίδια του 10ου ή 11ου αἰώνα, και φανερώνει χρησιμοποίηση παλαιῶν γνωστών θεμάτων. Οί πλάκες είναι καρφωμένες με καρφιά μπρούντζινα. Σε μερικά από τα κιβωτίδια του είδους αυτού φαίνεται κάποτε και ένα ελαφρό χρύσωμα. Πάντως δέν διακρίνονται ἐδῶ κανένα ἴχνος χρυσοῦ ή ἄλλα χρώματα.

Στὸ κέντρο τῆς κύριας πλευρᾶς (Πίν. 113α) τέσσερα παιδάκια γυμνά (έρωτιδεῖς;) παίζουν ανάμεσα σ' ένα κλαρί (ανάμνηση κληματαριᾶς;). Ἡ κόμωση τῶν παιδιῶν μιμεῖται κάπως πιὸ ἀδέξια τὸ πλάσιμο που συναντᾶμε σε παλαιότερα έλεφαντοστά του τέλους του 10ου αἰώνα προς τὸν 11ο, που

4. E. Buschor, Griechische Vasenmalerei, München 1923, εἰκ. 142, σ. 195.

5. E. Buschor, ἔ.ἀ. 219.

θά χρησίμευσαν γιά ὑποδείγματα. Π.χ. στό κιβωτίδιο τοῦ Victoria and Albert Museum τοῦ Λονδίνου τοῦ 10ου αἰώνα⁶ ἢ τοῦ Λούβρου⁷, τῶν ἀρχῶν τοῦ 11ου. Τό θέμα εἶναι ταιριαστό γιά τό γάμο καί δέν ἔχει κανένα θρησκευτικό νόημα.

Στίς πλευρῆς ὑπάρχουν θέματα διακοσμητικά μέ ζῶα, πού ἔχουν τήν προέλευσή τους κυρίως ἀπό τήν Ἀνατολή (Σασσανιδικά). Οἱ μακρῆς πλευρῆς κοσμοῦνται κυρίως μέ δύο ὀρθογώνια πλακίδια ἢ κάθε μιὰ (Πίν. 113β καί 114α) καί ἀπό τίς μικρῆς ἢ μία μόνο διατηρεῖ τή διακόσμησή της μ' ἓνα παγώνι μπρὸς σ' ἓνα περιρραντήριο (Πίν. 114β).

Στά τρία πλακίδια τῶν μακρῶν πλευρῶν (Πίν. 113β πρῶτο καί δεύτερο καί 114α, δεύτερο) τὰ ζῶα στέκουν ἀντικριστά ἐνῶ στό τέταρτο (Πίν. 114α, πρῶτο) τὰ ζῶα τρέχουν ζωηρά. Στόν Πίν. 113β, πρῶτο, φαίνονται τὰ ζῶα σάν δυὸ λιοντάρια, στόν Πίν. 113β, δεύτερο, φαίνεται τό δεξιὸ μόνο σάν λιοντάρι ἐνῶ τό ἀριστερὸ ζῶο εἶναι πιὸ ἀκαθόριστο. Στόν Πίν. 114α, δεύτερο, εἰκονίζονται δύο φτερωτοὶ γρύπες. Καί τὰ τρία πλακίδια αὐτὰ θυμίζουν τοὺς φύλακες τοῦ «δέντρου τῆς ζωῆς», ἓνα θέμα πού ἔρχεται ἀπό τήν Ἀνατολική τέχνη καί στήν πλήρη του μορφή εἰκόνιζε δύο ἀντικριστά ζῶα καί ἀνάμεσά τους τό «δέντρο τῆς ζωῆς».

Τὰ τρία πρῶτα πλακίδια ἔχουν κοινὸ χαρακτηριστικὸ τήν περιεργη θέση τῆς οὐράς, πού περνώντας κάτω ἀπὸ τό πόδι ὑψώνεται κολλημένη στήν κοιλιά σάν φίδι. Τέτοια διάταξη τῆς οὐράς συναντᾶ κανεὶς σὲ κιβωτίδια 12ου αἰώνα, ὅπως σ' ἓνα στό Musée d'Arts Décoratifs στίς Βρυξέλλες καί σ' ἓνα ἄλλο στό Detroit⁸. Ἀσφαλῶς ἡ διάταξη αὐτὴ ὀφείλεται στή δυσκολία πού παρουσιάζει τό ἄπλωμα τῆς οὐράς στή φυσιολογικὴ θέση, γιὰ τὴν περίπτωση αὐτὴ θά δημιουργοῦσε προβλήματα χώρου, ἐνῶ ὅπως τὴν τακτοποίησε ὁ τεχνίτης γεμίζει τό κενὸ πάνω ἀπὸ τὴ ράχη δημιουργώντας ἓνα διακοσμητικὸ θέμα. Ἔτσι συμπληρώνεται τό κενὸ πού ἀπέφευγε ἡ τέχνη αὐτὴ.

Στόν Πίν. 114α, πρῶτο, τρέχουν δύο ζῶα (σκύλοι; λύκοι;). Τὸ ζῶο πού προηγεῖται φαίνεται σάν νὰ μὴν ἔχει οὐρά. Ἐδῶ φανερόνεται ἡ ἀμηχανία τοῦ τεχνίτη νὰ λύσει τό πρόβλημα αὐτό. Τὸ κενὸ ἢ μᾶλλον ὁ φόβος γιά τό κενὸ (*horror vacui*) συμπληρώθηκε μ' ἓνα δειντράκι (σάν κυπαρίσσι), ἐκτὸς κλίμακος, κάτω ἀπὸ τό ζῶο, γυρτό, πού ἐνισχύει τὴ φορὰ τοῦ κυνηγητοῦ. Ζῶα χωρὶς οὐρά (ἢ μέ κομμένη) ἔχομε σὲ δύο παραδείγματα, πάλι ἀπὸ τό 12ο αἰώνα, τό ἓνα στή Νέα Ἰόρκη στό Metropolitan Museum καί τό δεύτερο στή Lyon, στό Musée du Palais des Arts⁹. Στὴν παράσταση μέ τοὺς δύο

6. A. d. Goldschmidt - Kurt Weitzmann, *Elfenbeinskulpturen*, Βερολίνο 1930, I, No 21a.

7. Ἐ.ἄ. No. 26 e.

8. Ἐ.ἄ. Brux. No 56 b, e, Detr. No 62 b, στή μέση τῆς παράστασης.

9. Ἐ.ἄ. Ν. Ἰόρκη No 57 b καί d καί Lyon No 54 κάτω.

πτερωτούς γρύπες (Πίν. 114α, δεύτερο) τὸ κενὸ πὸν θὰ σχηματιζόταν ἀνάμεσα τους γεμίζει μὲ τὰ δύο φτερά τους σὲ ὀριζόντια θέση.

ἽΟλες τὶς παραστάσεις τοῦ κιβωτιδίου περιβάλλουν ταινίες μὲ ρόδακες. Οἱ ρόδακες εἶναι ἕνα καθαρὰ διακοσμητικὸ θέμα πὸν στολίζει πραγματικά, πλουτίζει, ἀπομονώνει τὴν παράσταση.

Οἱ διακοσμητικὲς ταινίες μὲ ρόδακες ἢ καὶ ἄλλα θέματα, ὅπως κεφάλια, συνοδεύουν πάντα τὶς παραστάσεις στὰ κιβωτίδια αὐτά. Παράλληλα βοηθοῦν σημαντικά στὴ χρονολογικὴ κατάταξη τῶν ἔργων, γιατί εἶναι ἕνα θέμα πὸν ἀλλάζει μορφή μὲ τὸ χρόνο. Ἡ ταινία μὲ τὴ μορφή πὸν παρουσιάζεται στὸ κιβωτίδιο συναντιέται στὸ 12ο αἰώνα. Καὶ πὶὸ συγκεκριμένα, στὸ 12ο μόνον αἰώνα συναντᾶ κανεὶς τὴ μορφή πὸν παρουσιάζει ἢ συμπλήρωση τοῦ κενοῦ, ὅπως σχηματίζεται ἐκεῖ ὅπου δὲν χωρεῖ ὀλόκληρος ὁ κύκλος μὲ τὸ ρόδακα (Πίν. 113α στὸ συρταρωτὸ σκέπασμα στὴ δεξιὰ πλευρὰ μεταξὺ δευτέρου καὶ τρίτου κύκλου ἀπὸ πάνω), δηλαδή ἕνας μικρὸς ἄδειος κύκλος μὲ ἕνα τρίφυλλο στὶς δύο πλευρές, ὅπως στὰ κιβωτίδια τῆς Ravenna καὶ τοῦ Detroit¹⁰.

Ἐπλούστερη μορφή αὐτῆς τῆς συμπλήρωσης δηλαδή μὲ πολὺ μικρὸ κύκλο καὶ ἕνα μόνον φύλλο συναντᾶται σὲ κιβωτίδιο στὸ Victoria and Albert Museum¹¹, σ' ἕνα ἄλλο στὸ Kaiser Friedrich Museum τοῦ Βερολίνου¹², καὶ σ' ἕνα τρίτο στὴ συλλογὴ Oppenheimer στὸ Λονδίνο¹³.

Ἔτσι μὲ βεβαιότητα μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὅτι τὸ κιβωτίδιο εἶναι ἔργο τοῦ 12ου αἰώνα.

Προβληματικὴ εἶναι ἡ προέλευσή του. Ἐν τὰ παλαιότερα, τοῦ 10ου αἰώνα, δεῖχνουν μιὰ πραγματικὰ ἐπιμελημένη ἔργασία πὸν φανερώνει μᾶλλον ἔργαστήρι στὴν πρωτεύουσα, στὸ 12ο αἰώνα ἢ λιγότερο ἐπιμελημένη ἐπεξεργασία, ὅπως παρουσιάζεται στὸ κιβωτίδιο αὐτὸ φανερώνει ἴσως ἔργαστήρι ἀπομακρυσμένο πιθανὸν ἀπὸ τὴν πρωτεύουσα, ἂν ὄχι μιὰ κόπωση τῆς παράδοσης καὶ στὴν ἴδια τὴν περιοχὴ τῆ Κωνσταντινούπολης.

Τὸ κιβωτίδιο αὐτὸ τοῦ 12ου αἰώνα μᾶς φέρνει μαρτυρίες τῆς μεσαιωνικῆς μας εὐαισθησίας, ὅπως ἦταν πρὶν ἀπὸ ὀκτὼ περίπου αἰῶνες, καὶ συγχρόνως μαρτυρεῖ μιὰ παράδοση τριπλάσιων αἰῶνων, παράδοση πὸν εἰκονίζει μιὰ σταθερὴ ἑλληνικὴ προσήλωση στὴν πολιτιστικὴ ἰδέα τῆς ὁμορφιάς πὸν ταιριάζει στὴ νέα κοπέλα στὴν ἱερὴ ὄρα τοῦ γάμου της.

ΜΑΡΙΝΟΣ ΚΑΛΛΙΓΑΣ

10. Ἐ.ἄ. Rav. No 60 e καὶ Detr. No 62.

11. Ἐ.ἄ. No 32 e, τοῦ τέλους τοῦ 11ου αἰώνα - ἀρχῶν 12ου.

12. Ἐ.ἄ. No 53 b, d, e, τοῦ 12ου αἰώνα.

13. Ἐ.ἄ. No 55 b, e, τοῦ 12ου αἰώνα.

RÉSUMÉ

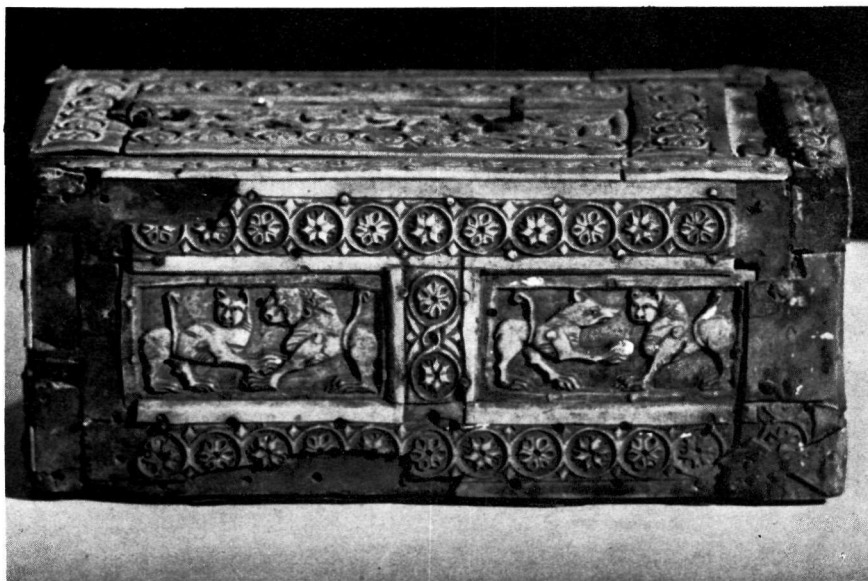
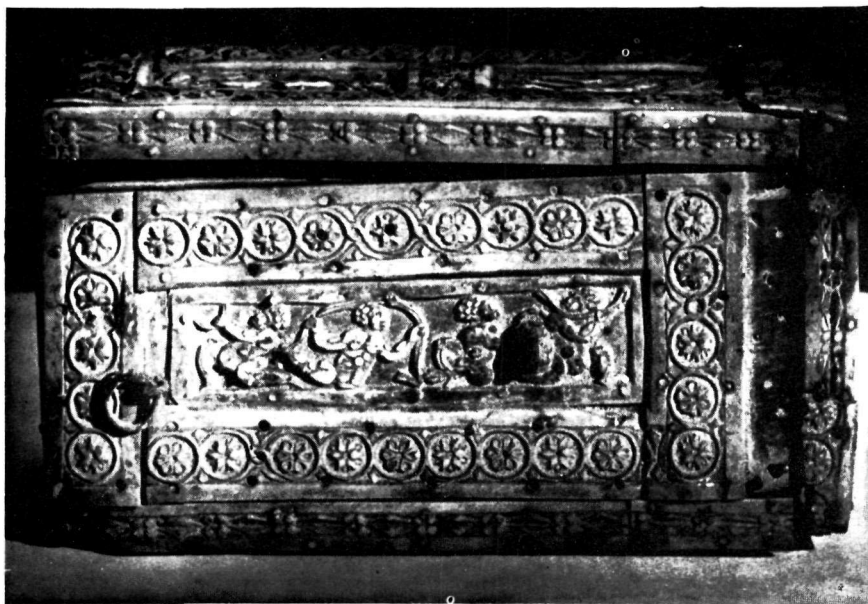
UN COFFRET EN IVOIRE AU MONASTÈRE D'OBLLOU

(PL. 113 - 114)

Le seul coffret en ivoire existant en Grèce se trouve dans un petit monastère dans la région de Patras, acheté au 18e siècle d'un commerçant originaire de Céphalonie. Assez bien conservé, le coffret est décoré de scènes en relief encadrées de rosettes. Sur le couvercle des enfants (amours?) jouent entre des feuillages de vigne(?) (Pl. 113a). Sur l'un des longs côtés, sont représentés dans deux panneaux deux lions affrontés et un lion en face d'une bête difficilement identifiable (Pl. 111β). Sur l'autre côté deux bêtes (chiens?) courant et deux griffons affrontés (Pl. 114a). Sur l'un des petits côtés — l'autre est perdu — figure un paon devant une phiale.

Le travail peu soigné, le dessin impréci, d'autre part la place de la queue qui dépasse la cuisse montant devant le ventre de la bête, trait commun dans les figures des bêtes, placerait la provenance du coffret dans la périphérie et la date au 12e siècle.

M. KALLIGAS

α. Ἡ ἐπάνω πλευρὰ μετὰ τὸ συρταρωτὸ καπάκι (βλ. καὶ πίν. 114β). Διακρίνονται οἱ χαλκάδες. Στὴν κεντρικὴ ζώνη παίζουν τέσσερις ἐρωτιδεῖς (:) μ' ἓνα κλαρί κληματαριάς. Τὴν παράσταση περιβάλλει ταινία μετὰ ρόδακες. β. Μία ἀπὸ τῆς μακριῆς πλευρῆς. Ἀριστερά, δύο λιοντάρια καὶ δεξιά, φανταστικὸ μᾶλλον ζῶο καὶ λιοντάρι.

α. Ἡ δεύτερη μακριὰ πλευρά. Ἀριστερά, ζῶα πού τρέχουν καί δεξιὰ φτερωτοὶ γρύπες. β. Ἡ μικρὴ πλευρὰ μὲ τὸ παγῶνι πού πίνει ἀπὸ περιρραντήριο.